Un appel et un enjeu : traduire Théodore Cazaban

Gina Puică

« *[…] un grand écrivain est toujours comme un étranger dans la langue où il s`exprime* » (Gilles Deleuze, *Critique et clinique*, 1993)

Les événements de décembre 1989 ont signifié pour la Roumanie, entre autres, la fin de l'*exil historique*. Un nouveau départ était donné, malgré la crise et les difficultés qui allaient (re)surgir. Littérairement ensuite, l'après-89 a vu se développer tout un débat autour du "canon" littéraire hérité depuis la période communiste. On exigeait désormais une restructuration complète du système, mais sans toujours prendre en compte l'apport de l'extérieur. Et, en effet, il était beaucoup plus facile de récupérer des voix qui n'avaient pas pu se manifester ouvertement auparavant – quoique vivant dans le pays ou d'autant plus – que d'aller interroger au-delà des frontières de la Roumanie des écrivains et des œuvres qui souvent ont écrit / étaient écrites dans d'autres langues, étaient plus ou moins attaché(e)s à d'autres systèmes et redevables à d'autres repères.

Or, l'(inévitable) reconfiguration du visage de la littérature roumaine (actuelle) doit nécessairement passer par la récupération de ce que les Allemands appellent *Exilliteratur* dont les pièces sont plus nombreuses qu`on ne le croit communément en Roumanie.

Théodore Cazaban est un de ces auteurs de l'exil roumain. Il vit à Paris depuis 1947, mais il a toujours passionnément défendu sa

BDD-A4915 © 2004 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:36 UTC)

roumanité et reconnu son immense dette envers la culture roumaine. Voilà une raison pour laquelle il mériterait d'être intégré dans le circuit de la littératuire roumaine, maintenant que la chose est possible.

Significativement au point de vue esthétique (V. Irina Mavrodin, "Théodore Cazaban sau Cărţile îşi au soarta lor", in *Uimire şi Poiesis*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1999), son oeuvre littéraire proprement-dite se réduit à un unique roman, *Parages* (Paris, Gallimard, 1963), qui formellement se rattache à la mode du temps et du lieu de sa parution, à savoir le Nouveau Roman Français, avec ses techniques narratives (et non seulement) révolutionnaires, anti-romanesques. Quant à la substance du roman, à ses profondeurs, *Parages* dépasse largement le cadre restreint des *nouvelles écritures* françaises qui se détachaient notamment par leur rejet de la métaphysique, du spirituel, de toute donnée soi-disant ésotérique. A ce niveau, le roman de Théodore Cazaban, lui, est au contraire imbu de spiritualité. Ainsi peut-on s'apercevoir déjà comment cette œuvre fait figure à part tant dans l'histoire souterraine de la littérature française (dans laquelle elle n'a pas été intégrée, vu la discrétion de l'écrivain et son silence ultérieur, et malgré le bon accueil réservé par le célèbre éditeur Gallimard et encore malgré les quelques chroniques favorables, pour ne mentionner dans cette parenthèse que celle du critique et néoromancier français Claude Mauriac, fils de François, assez connu à l'époque) que dans celle, souhaitable, à venir, de la littérature roumaine.

Une traduction en roumain, rendue publique en Roumanie, ne serait pas un simple enrichissement des Lettres roumaines, mais cette action donnerait au roman *Parages* lui-même une autre dimension, apte à aiguiser, (r)éveiller la réception française elle-même de cet auteur, de ce roman, en tant que porteurs d`une (haute) signification particulière, étrangère, digne d'intérêt car étant la part de l'*autre* à découvrir.

Puisque le paradoxe, voire l`extraordinaire dans lesquels se place Théodore Cazaban, c'est qu'il soit, par-dessus tout, l'*Etranger* par excellence. *Etranger* par rapport à la langue française dont il a

BDD-A4915 © 2004 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:36 UTC)

violenté la syntaxe et le rythme, *étranger* aussi à la langue roumaine dans laquelle ce roman écrit par un Roumain, répétons-le, n'a pas encore été traduit.

Or, on atteint là au point nodal de la question du traduire de l'œuvre de Théodore Cazaban. Etant donné que l'*étrangeté* est le grand trait de son écriture (et sûrement de son identité, pour ne songer qu'à l'exil perpétuel dans lequel il a vécu depuis 1947, ainsi qu`à son origine multi-ethnique – franco-italo-autrichienne, et bien sûr roumaine), seule une traduction qui sache sauvegarder cette *étrangeté* vaut d`être prise en compte.

Etrangère par rapport aux habitudes des lecteurs français, déjà familiers auparavant à des écritures fort révolutionnaires au cours du XX e siècle, l'écriture de Théodore Cazaban doit donc faire apparaître dans sa version roumaine, ou quelle qu'elle fût, cette étrangeté essentielle. Néanmoins, il faut également préciser que Théodore Cazaban semble craindre l'impact qu'une traduction en roumain de son roman pourrait avoir sur le lecteur roumain (moyen), lequel ne serait peut-être pas à même de déceler les enjeux de sa prose, de son étrange et long monologue. (Tout comme il avait une fois déclaré la traduction française du roman *Groapa* d`Eugen Barbu une "erreur", le lecteur français n'y voyant, selon lui, que de la représentation, du pur réalisme, et non pas le talent réel d'un écrivain capable de créer un univers de langage). Or, je crois, il est temps désormais d'espérer raisonnablement, et en dépit de tout, en une possibilité de traduction en roumain intégrale de *Parages* (et en une réception sur mesure).

Jusque-là, afin de vérifier la capacité du lecteur roumain d'accueillir cette écriture et à titre modeste d'exercice traduisant, voici la variante roumaine que je propose de l'*incipit* de *Parages* (pp. 7 à 11 dans la version originale citée), où j'ai été soucieuse de ne pas "domestiquer" le flux continu et étrange du monologue cazabanien. Les pages suivantes (de 11 à 22) ont déjà été traduites par Mme Irina Mavrodin et publiées dans *România Literară*, no. 19/1996 – très appréciées par Théodore Cazaban lui-même.

Qu'en sera-t-il de la suite du texte ?

BDD-A4915 © 2004 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:36 UTC)

Sînt prea mulți şi sînt de prisos. Toți. Aceşti doi tineri, de pildă, din stînga mea, acum în momentul în care sînt aşezat, sau: de cînd sînt aşezat, sau, mai degrabă: în timp ce mă instalez la dreapta lor, sau chiar: în timp ce mă instalez…fără a preciza locul. Sînt aici şi mă apasă; n-am decît să mă prefac că nu mai sînt, că nu sînt, n-am decît să scap de ei.

Dar asta n-are nici o importanță pentru ei: adică nu prea le pasă că ei sînt ori nu sînt, pentru mine, un motiv de iritare; abia au consimțit să-mi lase un pic mai mult loc pe banchetă. Îşi dau oare seama de chinul meu sau de ceea ce, pentru ei, n-ar fi decît un soi de aroganță scandaloasă: voința aceasta de a-i aboli, încît s-ar simți iritați, dar, ce zic eu?…revoltați: "Nimeni nu vine să caute confort în cafenele sau alte locuri publice!" Şi apoi, eu sînt antipatic. Şi ei au simțit asta în mod confuz, dar sigur, dintr-o privire, aşa cum am vrut, de altfel, pentru a stabili de la bun început o primă, o necesară distanță; un nu-ştiu-ce amabil în privirea mea, cînd am intrat sau în momentul în care, tăcut, printre mese, îmi căutam, îmi solicitam locul, şi ei ar fi gîndit, tot în mod confuz, contrariul, atît de maleabilă este firea omenească dacă ştii cum să procedezi; - dar atunci ar fi trebuit să continuu: să mă instalez în această vecinătate de curtoazie ce m-ar fi obligat să-mi mențin o parte din atenție îndreptată către prezența lor sau să fac, măcar din cînd în cînd, efortul de a fi prezent eu însumi pentru ei, efortul de a fi ipocrit; aş fi fost, ca să fiu sincer, implicat mai mult decît e necesar, lucru ce trebuie evitat cu orice preț, mai ales ştiind că o parte din atenția mea le va fi oricum consacrată…

Şi apoi, nu!… la ce mă poate oare ajuta să ştiu ce cred ei, vecinii mei, sau ce nu cred? Despre mine e în primul rînd vorba, despre această curioasă dorință de a fi singur, din ce în ce mai singur, despre constatarea că nu sînt niciodată îndeajuns, că nu sînt niciodată cu totul singur, nu doar! Chiar dacă – oricît de contradictoriu ar putea părea – sînt, atunci cînd sînt, excesiv. Excesiv, de acord, dar nu doar!…nu doar singur.

Iată ceva care mi se pare abstract, deşi e vorba de o veche certitudine. De fapt, eu anticipez: că ei, vecinii mei, sînt şi nu sînt în acelaşi timp nu este, în această clipă, o convingere adîncă, rezultatul a

BDD-A4915 © 2004 Editura Universității din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:36 UTC)

ceea ce eu numesc o "anchetă": fapt e că am venit la cafenea cu această idee, ştiind că, aşteptîndu-l ca de atîtea ori pe Vincent, am să-mi folosesc timpul liber pentru un nou plonjon, o nouă anchetă adică, cînd aş regăsi negreşit acea siguranţă (între altele), iată de ce, începînd astfel, eu anticipez considerabil: încep cu această certitudine obţinută din experienţele mele anterioare, încep cu un adevăr ce ar fi trebuit să se găsească la sfîrşit, spre sfîrşit, de unde alura lui abstractă şi lipsa mea de convingere. E adevărat, pe de altă parte, că adevărul acesta avea un scop mai puţin ambiţios; vroiam doar să ma asigur din punct de vedere al confortului, condiţie a unui bun început, căci m-am întrebat timp de o clipă dacă mi-am ales bine locul, dacă am destul loc pentru "desfăşurarea" mea, curioasa mea dezvoltare în toate sensurile…Însă orice spaţiu e limitrof, dacă vreţi, sau nu e, şi atunci totul e foarte îndepărtat, excesiv de îndepărtat. În această geografie a mea, orice lucru este şi nu este în mod excesiv. Tot aşa şi în ce-i priveşte pe vecinii mei! Nu că n-aş putea să-i îndepărtez, să-i anulez, puţin contează că stau prea aproape! Vroiam doar să spun că gestul meu, în care, dacă ţineţi într-adevăr, puteţi găsi şi explicaţii de ordin afectiv, de ce nu? – această dezaprobare a tineretului, între altele, dată fiind nulitatea lui… ar fi totuşi o explicaţie prea facilă! – gestul meu, aşadar, invizibil, nu poate să nu lase un rest de furie, de durată, amintirea, poate, a faptului că a fost făcut. Altfel spus, gestul acesta reuşeşte sau nu reuşeşte decît în parte, sau mai nimerit spus : reuşeşte şi nu reuşeşte concomitent. Ştiu, ştiu, vor exista mereu aceste mînii, aceste murmururi, în timpul călătoriei mele: nu voi ajunge poate niciodată să le fac să înceteze cu totul! Cel mult – şi e mare lucru – dacă ajung să-i fixez fiecărui lucru locul său şi să mă împart în mod echitabil, cu speranţa că voi putea să mă concentrez mai degrabă pe un aspect decît pe altul…

Aceasta, cred, o reuşesc. Cît despre vecinii mei, această cafenea, situaţia e aceeaşi, multe capete, sticle, aparate, vorbe împrăştiate. De asemenea, pentru a lua un cu totul alt exemplu – de fapt, de mult mă gîndesc la el, de mult m-a reţinut – acel scrîşnet oribil al roţilor maşinii care trebuie să fi frînat adineauri, cu zgomotul dat de ciocnire, ca după o aşteptare nesfîrşită, chiar în momentul în care intram în cafenea, cînd împingeam uşa care părea blocată (poate de aceea nu m-am întors),

BDD-A4915 © 2004 Editura Universităţii din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:36 UTC)

aceasta nu mă va împiedica să iau cu mine acel scrîşnet, acel strigăt, chiar dacă mă va însoți mult timp, într-un anumit sens, aş putea spune "veşnic"… îl voi păstra ca pe un frison la rădăcina părului, în ceafă sau pe şira spinării, pînă cînd îl voi putea îndepărta sau mai bine zis: închide în mine pentru a-l regăsi, dacă aş vrea, mai tîrziu… pînă cînd voi putea deschide cu propria-mi cheie această cameră umplută cu un urlet specific, sau nu o voi deschide, după bunul meu plac, nici măcar! după voia întîmplărilor… Dar iată că divaghez! Ce spuneam? Vroiam să dau un exemplu pentru a ilustra ceea ce tocmai spusesem despre situația mea, o dată aşezat în fața cafelei, şi spuneam prea multe, de altfel, mereu spun prea multe, anticipez, mă precipit…

Dar ora e propice, ora e de aur, un rînd de sticle în spatele barului se colorează în transparența lichidelor, ele reflectă pentru mine această rază de apus, oraşul îmi palpită la tîmple atît de departe încît oferă o şansă clipei, geografiei mele particulare şi cheii mele de acces la lumină, găsesc ocazia, începutul, adică: îmi regăsesc tabieturile şi, foarte curios, un fel de modestie, încep cu începutul, îmi las deoparte vecinii, trec mai departe, hai, puțină metodă!… un pic mai puțină interpretare pentru acest început, să facem un tur de orizont, să luăm şi o gură de cafea, iată! îi depăşesc…

Alek, ştiu că se numeşte Alek, că e pictor, stă la masa următoare…

(Totuşi! Ce lucruri nesemnificative! Se pot oare cu adevărat epuiza prin această enumerare toate lucrurile care sînt prea multe şi de prisos? Sau, atunci, poate vreau doar să-mi dovedesc o dată în plus că sînt mereu atent la consistența şi claritatea lor, că nu mă pierd în vreo visare, căci pentru a evita o judecată prea pripită şi abuzivă, insist pe această posibilitate pe care o am de a rămîne prezent îndepărtîndu-mă, chiar dacă în adîncul sufletului, cum am spus deja, nu mă mîndresc deloc cu asta, dimpotrivă; o fac pentru a evita orice neînțelegere! Pe de altă parte, metoda nu e rea: doar numindu-le – ştiu, ştiu! nu este prima dată cînd mi se întîmplă –, toate aceste lucruri care sînt de prisos, care sînt prea multe, îşi vor arăta, dincolo de insignifianța lor, chiar tendința pe care o au de a dispărea, de a se pierde în vag, căci după această claritate, această acuratețe, apare vagul, vagul pe care-l voi traversa, ştiu, ştiu, dar să nu anticipăm, să reluăm!)

BDD-A4915 © 2004 Editura Universității din Suceava
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:52:36 UTC)